

VRIJEME PROMJENA: O NEKIM DRUŠTVENIM SADRŽAJIMA TRANSFORMACIJE SVOJINE I UPRAVLJANJA

Milan Nikčević
HK Željezara Nikšić DD

Teško bi bilo postići jedan relativno cjelovit koncept jedne složene teme. Riječ je o promjenama koje mogu da fokusiraju društveni totalitet, koje se uspostavljaju unutar jednog prevratnog vremena, i koje pozitivna društvena praksa već provjerava. Namjere ovog priloga su skromnije: samo da se upozori i ukaže na stvarno postojanje, determinističko djelovanje i stoga nužno uključivanje različitih skupova društvenih sadržaja u pozitivne procese transformacije svojine i upravljanja preduzećima.

Stiče se, naime, utisak da se dominantan pristup - javno dostupan i, svakako, ideološki posredovan - iscrpljuje u nivou tehnicističko-operativnih činjenja, u poznatoj nam tradiciji ad hoc definisanih parametara društvene akcije, sada još i u iznuđenim stanjima i zahtjevima. Nedovoljna utemeljenost ciljeva i projekcija, onda i njihovih operacionalizacija, mora da ide sporo, mora da zahtijeva ulaganja ogromnih energija i mora da ima nepredvidive i nekontrolabilne učinke. Već iz samog sadržaja pojmova koji određuju problem jasno je da se ne može raditi samo o promjenama u preduzećima ili o promjena u tzv. ekonomskom podsistemu globalnog društva; koa što se, s druge strane, ne može raditi o apstraktnim, samodovoljnim promjenama političkog preoblikovanja globalne društvene zajednice. Nezavisno od lociranja posebnih i pojedinačnih interesa u prostorima društvene strukture i dinamike, vjerovatno je da se radi o sistemima međuzavisnih i međuodređujućih društvenih akcija i rezultata.

Dakle, ova rasprava bi trebalo da bude prije svega jedno upozorenje.

I. Globalni fon

Već su nekolike godine evidentne bar četiri osnove prijetnje daljoj reprodukciji welfare state, odnosno najrazvijenijih savremenih društava: u vrijednosti proizvoda kvalitativno raste učešće vrijednosti

- energije,
- sirovina, i
- radne snage, odnosno
- alimentacija ekološkog rizika u većem dijelu ulaznih vrijednosti.

Još od tzv. "naftnog šoka" pa do emancipacija i socio-kulturnih difuzija svijesti o zdravom životu (takođe kao temeljnom ljudskom pravu), kroz kapitalizaciju ekologije i očite tendencije "za obnavljanjem potčinjenosti radne snage" (1, s. 131), bivaju dominantna zapadna društva prinuđena da formulišu i uspostave jednu novu "proizvodnu paradigmu"; ova će konačno biti objavljena u formi "novog svjetskog poretka". Normalno, na račun ostatka svijeta: tu se raspada jedan sistem društvene

organizacije i egzistencijalna kriza bivših socijalističkih zemalja Istočne i Jugoistočne Evrope pojavljuje kao poručena šansa.

Transformacija svojine, upravljanja i ostalog o čemu je riječ biva određena kao momenat još jedne posebne "intervencije centra na periferiju": "strukturalna potreba centra da kontroliše periferiju", odnosno "reprodukcija strukture centra-periferija kroz istoriju" (2, p. 87) je prvi atribut i naše društvene stvarnosti, naših mogućih suverenosti i naših "transformacija". Razlaganjem činjenice da "održavanje dominacije nad periferijom /jeste/ visoki prioritet za centar" (ib., p. 71) izdvajaju se mogući momenti globalnih društvenih odnosa i koji moraju biti i momenti sadržaja društvenih odnosa u periferiji. Na primjer, "propuštanje intervencije može biti visoko nepovoljno":

- "revolucije hlade povoljnu ekonomsku klimu za investitore i trgovce iz centra",
- "interesi centra mogu biti ugroženi u čitavom regionu",
- "ako je uspješna, revolucija može zatvoriti vrata svoje nacije centru za dalju penetraciju i eksploataciju",
- "revolucionarni nered u periferiji ugrožava stabilnost globalne strukture akumulacije" (ib., p. 71).

Odnosno "očekivane koristi intervencije mogu biti velike" (ib.):

- "pobjeda je vjerovatna",
- "intervencija može biti pozdravljena od ugroženih elita periferije i produbiti njihovu zavisnost",
- "može djelovati preventivno" i
- "doprinijeti da otpor budućim intervencijama bude manji" (ib., p. 72).

Operacionalizacija "revolucionarnih aktivnosti" u citiranom istraživanju (ib., p. 88-89) bez mnogo dvoumljenja dozvoljava aplikaciju izloženih ideja na aktuelnu situaciju radikalnih promjena pomenutih ne-centralnih društava. Odnosno, tematizovanje "transformacije svojine i upravljanja", pogotovu u komparacijskim mrežama, trebalo bi da sadrži i akcije "nacija centra /koje/ traže sve više kontrole nad postojećim periferijskim resursima i tržištima" (ib., p. 73), moralo bi da sadrži njihove "topove i puter" (ib.). Ili: "transformacija" je zadata kao integracija u dominantni globalni model ustrojstva društva.

U institucijama i kroz kanale globalne indoktrinacije, odnosno komplementarne idelološke podrške, ovi sadržaji nijesu ovako transparentno formulisani, nego su, naravno, "neutralno" dizajnirani: "Međunarodna trgovina se razvija stoga što neke zemlje mogu efikasnije da proizvode izvjesna dobra nego druge." (3, p. 161) Na primjer, "nekvalifikovani radnici jeftinije proizvode proizvode koji su radno intenzivni nego dobro plaćena, kvalifikovana radna snaga" (ib., p. 162), što je onda "najveća prednost" (ib.) za njih. "Neutralni" cilj da "međunarodna specijalizacija rezultira u nejefikasnijoj proizvodnji dobara" (ib.) finalno je podržan apstraktnom dogmom da se "bogatstvo gomila u zemljama koje izvoze" (ib.). Akcije centra prema periferiji su u interesu opšteg dobra: "nacije koje trguju razvijaju opšte interese koi im mogu pomoći da prevaziđu političke razlike" (4, p. 51) i time se otvaraju "kanali komunikacije

između nacija" (ib.). Time je legitimitet akcija centra potpun i "korporacije počinju da posmatraju čitav svijet kao osnovu za proizvodnju i za tržišne operacije" (ib., p. 60).

Da li je onda maksimalni mogući cilj transformacije podnošljiva pozicija i pristojno funkcionišuće mjesto u međunarodnoj podjeli rada, prema zadatim pravilima igre?

II. Nasljeđe: ulog u transformaciju

Pošto se kritika socijalizma, "državnog", "samoupravnog" ili inog, može smatrati apsolviranom, za potrebno podsjećanje je dovoljno prezentirati osnovne ideje jedne novije varijacije na tu temu. Ako atribut "etokratizam" važi za "gotovo sve države nekapitalističke orijentacije" (5, s. 51), onda je u Istočnoj (i Jugoistočnoj) Evropi na djelu "antietakratistička revolucija" (ib., 60). Odnosno, "transformacija preduzeća" treba da, između ostalog, posreduje i:

- ukidanje identiteta vlasti i vlasništva;
- eksproprijacija birokratije kao faktičkog imaooca političke i ekonomske vlasti (ib., s. 52);
- unutar prividno anonimnog državnog vlasništva (ib., s. 54), jer je
- birokratija "jedina otvarala pristup ka korišćenju resursa i njihovoj raspodjeli" (ib., s. 55);
- ukidanje državnog (ib., 52), odnosno državno-monopolističkog načina proizvodnje (ib., 54);
- uvođenje "odsustvujućih samodjelujućih ekonomskih zakona" (ib., 55) umjesto "reprodukcije vlasti" (ib.) i "povećanja /njenog/ autoriteta" (ib., 54) kao glavnih ciljeva;
- uvođenje "miješane ekonomije, sa značajnom privatizacijom, i razvoj tržišta" (ib., s. 60), što treba da omogući da se pojedinac obogati ne "jedino kroz izvršavanje upravljačke funkcije" (ib., s. 52);
- popravljanje "teškog položaja velikih gradova i mladog naraštaja" (ib., s. 58, 61).

Pored globalnog društva, sopstveno nasljeđe u transformaciju ulažu i pojedinačna preduzeća. I ta je kritika već dobro poznata, u obliku različitih sintagmi o "neekonomičnom poslovanju"; za ovu priliku biće dovoljno izdvojiti sljedeće:

- nedostatak kapitala,
- nepovoljna struktura kapitala (nisko učešće vrijednosti opreme),
- zavisnost u obezbeđenju kapitala od institucija centra i njegovi visoki troškovi,
- tehničko-tehnološki podsistemi prevaziđeni performansi (zastarela oprema),
- neracionalna struktura proizvodnje (vrsta, obim, alokacija),
- nedostatak tržišne strategije (opredjeljenje, izvor, prodaja, distribucija),
- proizvodnja nekonkurentnih proizvoda (prema kvalitetu, cijenama i asortimanu),
- iracionalni socijalni podsistemi preduzeća (obim zaposlenosti, upravljanje, ustrojstvo tehničke podjele rada, obučenost radne snage, plaćanje radne snage),

- neuključenost reprodukcije ekologije. (Djelomično i prema 6.)

Pretposljednje navedeno u gornjem nizu (socijalni podsistem preduzeća) je najsloženiji segment nasleđa koji treba da bude transformisan: radi se o uposebljavanju i upojedinjavanju temeljnih momenata društvenog legitimiteta; to će svakako biti i najskuplji dio troškova promjena, jer cijenu, koju je približno gotovo nemoguće procijeniti, plaća čitava društvena zajednica. Stoga donekle iznenađuje u društvenoj i pojedinačnoj pragmatiki vidljiva potisnutost ovih problema u drugi plan; teško da to područje društvene stvarnosti može biti u rezonansi sa opštim političkim ideologemama, a takođe teško da dovoljna može biti dnevna alimentacija socijale, ili se zapravo već integrišemo u savremenu zapadnu civilizaciju, potvrđujući tezu da moderna država upotrebljava "efikasnija i manje skupa sredstva od legitimiteta" (7, s. 312-3), i to prvenstveno zavisnost od tržišta i represiju (ib.).

III. Uvod u način: normativni osnov

Pored upozoravajuće namjere gore iznesenih relevantnih društvenih sadržaja transformacije, poslije čega bi trebalo da je jasno da se radi o izuzetno složenim društvenim promjenama, radi se i o postavljanju pitanja redukovanoj pozitivizaciji promjena, o postavljanju pitanja čiji rečeni i nerečeni odgovori imaju dalekosežne implikacije.

Do juče ključna kategorija ideološke i normativne konceptualizacije ustrojstva ovog društva - "društvena svojina" - pominje se samo jedamput u "Zakonu o svojinskoj i upravljačkoj transformaciji" RCG (8, čl. 2.). Taj akt konačno legalizuje kategoriju "kapitala" (ib., čl. 1. i dalje) - do juče "proizvodni odnos svojstven kapitalističkom načinu proizvodnje za koji je karakteristično stvaranje viška vrijednosti upotrebom najamne radne snage", odnosno "klasna borba" (9, s. 259). Upravo ovaj zakon, dakle, pravi diferencijajući konceptualni, vrednosno-normativni i socijalno-psihološki proboj na "drugu stranu", u njemu se, dakle, neopozivo ospoljava promjena legitimiteta. A sjećanje na on što je prije bilo je vrlo potrebno: i konceptualizacije koje bivaju ukidane ulaze u nasljeđe promjena.

Ustav SRJ i Ustav RCG, donešeni kasnije od navedenog zakona, još zadržavaju pleonastičku sintagmu "pravo svojine" (10, čl. 51. i drugi, odnosno 11, čl. 45. i drugi). Ustav SRJ poznaje i "privatnu i druge oblike svojine" (10, čl. 73.), i "državnu svojinu" (ib., čl. 51., st. 5.). Trag promjena može se slijediti još unazad, kroz mješavine nasljeđa i novuma u drugim zakonima: Zakon o preduzećima, na primjer, ustanovljava - između ostalih (društvena, zadružna, mješovita) - i "privatnu svojinu", odnosno "sredstva u svojini domaćih fizičkih i građanskih pravnih lica i stranih lica" (12, čl. 2.), odnosno eksplicira ključnu društvenu konsekvencu promjena određenja svojine pošto "preduzećem u privatnoj svojini upravljaju vlasnici" (ib., čl. 3., st. 36.). Ili, na primjer, mijenjajuće se radno zakonodavstvo operiše i sintagmama kao "sredstva u svojini građana" ili "rad kod poslodavca" (13, čl. 2.).

Ovo razrješavanje složene istorije pojma kapitala u reprodukciji socijalizma postiže ovakve forme: Sadržaj ranijeg pojma "društvena svojina" sada biva - indukujući iz kontekstualnih određenja značenja - podveden pod pojam "društveni kapital" (8). Međutim, u upotrebi su i neke druge posebne sintagme, koje treba da uvedu razlike u sam pojam kapitala! "ukupni kapital", "državni kapital", "dio društvenog kapitala preduzeća

kojem nije utvrđen vlasnik" (ib.). (Da li se nastavlja socijalistička tradicija obogaćivanja sadržaja pojmova?)

Posebno je indikativno razlikovanje "društvenog" od "državnog" kapitala: "Društveni kapital, ..., čini poslovna aktiva preduzeća, umanjena za nepokrivene gubitke, vrijednost kapitala drugih vlasnika i za obaveze preduzeća." (ib., čl. 3.) A "državni kapital /je/ nastao po osnovu ulaganja države" (ib., čl. 47.), odnosno: "Pod državnim kapitalom, ..., smatraju se naročito:

- sredstva opštih i republičkih investicionih fondova,
- sredstva fonda federacije za razvoj privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo,
- namjenska sredstva iz budžeta ili usmjerena sredstva po osnovu doprinosa koje su plaćali svi građani i preduzeća Republike, odnosno opštine." (ib.) Pored moguće upitnosti zasnovanosti ovog i ovakvog razlikovanja, činjenica je da se ovim a posteriori ukida socijalistički identitet države i društva, da se uspostavlja fundamentalna razlika u društvenoj strukturi na državu i društvo. I sama legalistička forma (ili njena interpretacija unazad) jeste upitna, ali legitimacijsko značenje je neosporno.

Prvo sljedeće pitanje moralo bi biti: Ko je subjekt transformacije? Prema čl. 12. (ib.) "odluka o transformaciji donosi organ upravljanja preduzećem ili drugi organ određen zakonom". Uz to, "preduzeće samostalno bira model transformacije" (ib., čl. 11.). Data je, dakle, mogućnost pozitivnim "autonomnim" društvenim moćima da preuzmu ulogu subjekta transformacije. Ovo će važiti, dakako, ako su te moći dovoljno jake da transformaciju interpretiraju u saglasnosti sa sopstvenim posebnim interesima. U suprotnom, praktično će opet morati biti uspostavljen jedan oblik identiteta države i društva. "Drugi organ određen zakonom" (ib., čl. 12.) jeste, prema čl. 4. (ib.) Vlada RCG. A: "Vlada RCG može odrediti preuzimanje upravljanjem preduzeća u sledećim slučajevima ..." (ib., čl. 49, sa veoma širokim područjem mogućeg preuzimanja). Tada "nadležnost organa upravljanja prelazi na upravni odbor preduzeća koji imenuje Vlada RCG" (ib., čl. 50.), a taj "upravni odbor je dužan da bez odlaganja donese odluku o transformaciji preduzeća" (ib. čl. 51.). Dakle: transformacija svojine i upravljanja je "društvena" u onoj mjeri u kojoj u datom društvu postoji društvenih moći koje mogu i koje imaju interesa za transformaciju; u preostalom transformacija je prinudna. Samo prema kriterijumu "ako preduzeće ostvari gubitke u poslovanju prema godišnjem obračunu" (ib., čl. 49.) Vlada može zakonito preuzeti većinu privrede i vanprivrednih djelatnosti "na upravljanje". Odnosno: stvarni subjekt transformacije i društvenih promjena jedino izvjesno može biti i jeste država. (Postoje i preporuke od kompetentnih institucija iz inostranstva o poželjnosti "državnog vlasništva" u novoj varijanti "prelaznog perioda". - V.:6.).

Još jedan prilog istom: Ovim zakonom svojina se svodi na četiri moguća oblika: privatnu, mješovitu, državnu i zadružnu svojinu (8, čl. 9.). Ne ulazeći u moguću analizu razlika ovih oblika, očito je da je osnova razlikovanje pretpostavljanje države i građanina kao vlasnika. Autentični društveni kriterijumi razlikovanja bili bi i drugi (pored tog osnovnog dvojstva); na primjer, "sposobnost obezbjeđivanja kapitala, veličina i stalnost preduzetništva, raspolaganje profitom, zakonske obaveze u slučaju bankrota" (3, p. 19).

Iako je "društveni kapital" izdiferenciran i za prošle decenije, društvo, izgleda, tek treba da se formira, i to da se formira prvenstveno transformacijom svojine i upravljanja, i da ga formira država. Država koja je na promjene prinuđena raspadom jednog oblika društvene organizacije. Ovakve konceptualizacije su jednostavno iznuđene pritiskom svakodnevn

pragmatike preživljavanja, i njihove moguće manjkavosti ne mogu se pripisati samo Vladi: pripadaju i Vladi i čitavom društvu kao jedno od mnogih ospoljavanja veoma niskog kvaliteta reprodukcija ove kulture, ne od juče.

IV Transformacija društvene strukture

"Teorijske muke" "svojinske transformacije", kao komplementarne nevoljama pozitivne društvene stvarnosti, jasno je da prvenstveno proizilaze iz cilja transformacije: "pretvaranja preduzeća u preduzeća sa poznatim vlasnicima kapitala" (8, čl. 9.). Odakle i na osnovu čega, iz kojih posebnih mjesta društvene strukture, treba da budu regrutovani i uspostavljeni novi, "poznati" vlasnici kapitala? Pored države, već je rečeno, to treba da budu građani: koji građani?

Prve dvije društvene grupacije koje su pomenute jesu "zaposleni u preduzeću" (ib., čl. 20., 22. i drugi) i "građani RCG" (ib.). Ovako opštim imenovanjem socijalnih grupacija koje treba da postanu vlasnici kapitala zapravo se konačno dovršava istorija "društvene svojine". Sva populacija može da pretenduje samo na dio vrijednosti kapitala ("društveni kapital"); drugo, vrijednost ovog dijela kapitala je mala i još manja: jednu naglašenu ideologiju reklamiranja rasprodaje (ib.) dopunjava zakonska norma po kojoj se "za iznos popusta pri kupovini dionica smanjuje vrijednost društvenog kapitala" (ib., čl. 23.). (Jedan primjer ove veličine vidi i u: 6.) Moguća su odavde dva pravca diferenciranja socijalne strukture: prvo, kolika će se hijerarhijska razlika stvoriti između potencijalne grupacije novih vlasnika, "zaposlenih" i "građana RCG", prema ostalom stanovništvu, definitivno eksproprijsanom od bilo kakvog vlasništva; drugo, kakve su moguće dalje kvalitativne diferencijacije unutar grupacije novih vlasnika prema ekonomskim potencijalima pojedinačnih kapitala kojima raspolažu.

Može se razumjeti i kao kuriozum da već zakon limitira ekonomsku - dakle, i društvenu - moć budućih pojedinaca-vlasnika kapitala, iz ovih grupacija: "Nominalna vrijednost kupljenih dionica ... po pojedincu ne može biti veća od dinarske protivvrijednosti 10.000 ECU-a." (ib., čl. 23., st. 3. - Radi se o nešto manje od 20.000 DEM.) Da li ovim treba da se obezbijedi približno uravnotežena startna pozicija za trku u kapitalizam, ili se na toliki kvantum procjenjuje legitimna socijalna distanca naslijeđena od besklasnog socijalizma? Ili transformacija treba da se učini socijalno-psihološki prihvatljivijom?

Kao mogući vlasnici (sada dionica radi povećanja kapitala", (ib., čl. 28) zatim su navedena "domaća ili strana pravna ili fizička lica" (ib., čl. 10., 31. i drugi), čime se potpuno otvaraju mogućnosti privatne kapitalizacije i koncentracije ekonomske i društvene moći odnosno radikalnog prestrukturiranja društvene stratifikacije. Što se "domaćih lica" tiče, među prvima se mora postaviti ovakvo pitanje: Koja domaća lica, odnosno zatečeni građani ovog društva, mogu već imati toliki kapital? To bi mogla biti, prvo lica iz društvenih grupacija kojima je vraćena nekada oduzeta privatna svojina, dakle istorijski naslednici grupacija presocijalističkih vlasnika; i to ne svih, već samo onih iznad izvjesnog kritičkog praga ekonomske vrijednosti. Drugo, to mogu biti lica koja su se u socijalizmu ili u godinama njegovog raspada mogla dovoljno obogatiti, i to na jedan od dva različita načina: ličnim zakonitim, "poluzakonitim" ili nezakonitim bogaćenjem, zahvaljujući privilegijama pripadajućeg im položaja u socijalističkoj društvenoj strukturi (na primjer, gornji slojevi upravljačkog aparata); ili "špekulanti", "crnoberzijanci", "ratni profiteri" iz posljednjih godina, potencijalnog porijekla iz najrazličitijih društvenih grupacija (čak možda

dominantno iz tzv. marginalnih grupacija). Najmanje to mogu biti "uzorni socijalistički radnici" - transformacija društva pretpostavlja, izgleda, i legalizaciju raspada bivšeg vrednosno-normativnog sistema; a društveno prestrukturiranje se još jednom pojavljuje i kao dijelom diskontinuirano.

Uključivanje stranih lica je još podsticaj internacionalizaciji društva i njegovom uključivanju u modernu civilizaciju: Strana lica se mogu, teorijski bar, postaviti kao buduća socijalna grupacija koja dominira, u društveno-strukturnom smislu, čitavom "domaćom društvenom strukturom" (prema ekonomskim parametrima sasvim logična konsekvencija). Ovaj novum će svakako morati biti i predmet odgovarajuće teorijske pažnje u budućim analizama društvene strukture.

Zakonodavac je našao razlog i za posebno izdvajanje "rukovodećih lica ili drugih zaposlenih u preduzeću" "koji preuzimaju rukovođenje i upravljanje preduzećem" kao potencijalnih kupaca, kao postojećih imalaca kapitala, i kao novih vlasnika (ib., čl. 35.; i ovdje su navedena "domaća i strana pravna i fizička lica"). Sada je od najmanje važnosti da se ovim naknadno oficijelno tvrdi stratifikacija socijalizma. Omogućava se kontinuitet određenim socijalnim grupacijama u ovladavanju određenim nivoima društvene hijerarhije i slojevitosti: pretpostavlja se da grupacije dominantne u bivšoj podjeli rada imaju dovoljno ekonomske i društvene moći (ib., čl. 37.: ta lica su "dužna da otkupe najmanje 35% procijenjene vrijednosti preduzeća" ili njegovog dijela), interesa i namjera da transformišu sopstvenu "socijalističku društvenu moć" u novu "kapitalističku društvenu moć". Takođe, mora se pretpostaviti da bi to bilo i u interesu subjekta transformacije, odnosno države.

Posmatrani zakon ih ne pominje, ali se ovdje moraju zabilježiti i grupacije bivših "malih privrednika", kao potencijalni društveni izvor nove grupacije ili klase vlasnika kapitala. Posebno imajući u vidu uspon te grupacije u posljednjim godinama definitivnog raspada socijalizma.

Opšta projekcija, dakle: jedna nova stratifikacija društva se ideološki i normativno objavljuje; nastavlja se na prethodnu, dijelom je radikalizuje i otvara put uvećavanju relativnih i apsolutnih veličina društvenih distanci. Vjerovatno je da je, najvećim dijelom, dalja diverzifikacija hijerarhije slojeva u interesu dominirajućih grupacija bivšeg društva, što bi ove promjene prije svrstalo u "evolucione" nego u "revolucionarne" (ili "kontrarevolucionarne"); iako se, možda, revolucionari ("kontrarevolucionari") bazični kriterijumi socijalne distribucije pojedinaca i grupa, grupacija i slojeva.

V. Transfer ideologije

Jasno, uz mijene odnosa vlasništva, mora se obavljati i odgovarajuća transformacija ideologije; treba uspostavljati korespondirajuću rekonceptualizaciju podjele rada.

Pokazano je da transformacija ideologije počinje sa redukcijom razloga promjena na "ekonomsku neefikasnost zadatih društava". Pošto se pretpostavljeni prvi problem, imenovanje i uspostavljanje vlasnika riješi, ideologija se fokusira na problem upravljanja (v., između ostalog, i 6.): jedna redukcija koja je adresovana na potencijalne imaoce ekonomske i društvene moći, na društvene grupacije koje mogu biti zainteresovane za transformaciju svojine i upravljanja, koje treba da generišu i otjelotvore nove kriterijume društvene stratifikacije. I da se potvrdi još jednom evolucionini karakter promjena, bar za dio društvenih grupacija: na primjer, daleko su veće mogućnosti "viših slojeva" bivših društava

da se nađu i među novim upravljačima, ili menadžerima; između ostalog, na primjer, i tako što se privilegije za vrstu i stepen obrazovanja sada pretaču u legitimisanje nove uloge zahtjevima za "tehničkom i profesionalnom kompetentnošću".

Ideologija menadžmenta počinje mistifikacijom biznisa kao najznačajnije savremene društvene institucije, čija "važnost danas u svijetu raste" (4, p. 12); za socijalno-psihološku prijemčivost izuzetno je važno da su "porasle vrste i broj mogućnosti za karijeru u biznisu" (ib.). Harmoniju baze i nadgradnje, pod vođstvom partije, sada treba da zamijeni "saglasnost o opštem cilju, a ne konfliktu" između "industrije, rada i kapitala" (ib., p. 23).

Rađena u medijumu do krajnosti razvijenog novovjekovnog racionalizma, ideologija menadžmenta se razvija u dva komplementarna pravca: jedan, potpuna kontrola nad ljudima, i, drugi, nad tehničko-tehnološkim procesom. Sve je unaprijed pripremljeno i promišljeno (14, p. 9), sve biva "planirano, organizovano, upravljano i kontrolisano" (4, p. 140-1). Umjesto o političkoj, sada se radi o građanskoj "odgovarajućoj utilizaciji ljudstva" (ib., 150), utilizaciji koje su poluge "plata, bezbjedni uslovi rada i sigurnost zaposlenja" (ib.) vrlo upotrebljive u populističkom hvaljenju i zadobijanju šire podrške, jer se time otvaraju vrata prema "visokom životnom standardu države blagostanja". Definitivni humani cilj "cijedenja znoja" racionalizuje se već klasičnim ideologemama motivacije, koja je - sad to već postaje makijavelistička faza u istoriji moderne tehničke podjele rada, odnosno kapitala - "stimulus koji upravlja ponašanjem radnika" (ib.). Na primjer, radi "povećanja autoriteta radnika" može mu se "obogatiti posao", odnosno proširiti sadržaj obavezujuće radne uloge; ovo se može interpretirati i kao davanje više slobode za odlučivanje o redoslijedu i načinu izvršavanja operacija koje mora da obavi (ib.).

Primjeri finijih racionalizacija "cijedenja znoja" su česti u menadžerskoj instruktivnoj literaturi:

- "- ne dozvolite da rasprava zamre,
- ohrabrite sve učesnike da iznose ideje,
- postavljajte pitanja" (14, p. 58-9);
- "- slušajte druge pažljivo,
- precizirajte ideje kratko i jasno" (ib., p. 77-8);
- "- budite spremni na kompromis,
- poduprite svoje mišljenje činjenicama, razlozima, objašnjenjima,
- ohrabrite onog koji govori" (ib., 114);
- "- podstičite druge da razvijaju svoje ideje" (ib., 149).

Sve se ovo, dakako sasvim evoluciono nadovezuje na socijalistička iskustva totalirizirajuće "društvene kontrole" svega i svačega, a naročito pojedinaca, i naročito unutar tehničke podjele rada. (I u radnim porecima socijalističkih društava bila je vrlo reklamirana institucija "tinskog rada", koja izvanredno vrši funkciju kontrole pojedinaca, naročito visokoobrazovanih, koji su inače morali prirodnom radne uloge i funkcije imati nešto veći stepen radne i lične autonomije; jedan primjer "zapadne" apoteoze "tinskom radu" vidi u: 14, p. 131-167.). Da bi se, onda, eksplicitna nova utilizacija završila humanim imperativom "razvij prijateljski stil" (15, p. 10)!

Koliko su "drugarstvo i solidarnost" bile društveno potrebne ideologeme u jednom prostoru označeno koordinatama egalitarizma i kolektivizma, sigurno je "prijateljski stil" vrlo potreban u radnom poretku koji postulira potpuni konformizam spram zadate podjele

rada, koji u radnu i ličnu komunikaciju inkorporira statusna obilježja radne uloge, njene funkcije u sistemu i njenog položaja u hijerarhijskoj distribuciji (ib., p. 15); i tako što, na primjer, jezik komunikacije treba prilagoditi hijerarhiji (ib., p. 58-64). Ovo je, svakako, u interesu stabilizacije društvene strukture in general.

Stabilizaciji treba svakako da vodi i konačno oslobađanje individue, i to ne samo individualizma nadređenih već - prije svega - individualizma podređenih. Kojima se, na primjer, savjetuje da "ne pokušavaju da prikriju grešku" (ib., 68), ili da "objasne lične reakcije" (ib., p. 26). Novo, moderno svjetsko zasnivanje podjele rada treba, dakle, da omogući ostvarivanje jednog od fundamentalnih ciljeva bivšeg društva "potpuno podruštvljavanje radnika". Do atomizacije: "ne brbljajte naokolo o dobijenoj privilegiji" (ib., p. 29.).

Ili: jedan novi kvalitet "reda, rada i discipline", o kome su maštali mnogi socijalistički funkcioneri. Kvalitet koji će omogućiti i ograničavanje autoriteta definitivnom legalizacijom ljudskih prava (kao, na primjer, "Civil Right Act", 1964., prema; ib., p. 48), koji isključuje diskriminaciju po osnovu pola, rase, religije ili nacionalnog porijekla; odnosno, koji osigurava atomizaciju društvene strukture i od takvih mogućih osnova društven integracije u posebne interesne grupe. Za bogat i dobar život dovoljno je "dobro prodati svoju obučenost" (ib., 128).

U svakom slučaju, od nezanimarjive je praktične koristi da se u transformaciju ulazi sa mogućnošću upotrebe nasljeđa vlastite zajednice.

VI. Ka transformaciji interesa

Sociološki relevantno je, takođe, pitanje: ko unosi "pozitivne" a ko, eventualno, "negativne" pretpostavke. Ili: Koliko za transformaciju svojine i upravljanja mogu biti zainteresovane različite grupacije zaposlenih u jednom zadatom preduzeću?

Pored izdvajanja kao posebnih društvenih morfema određenih kvantuma novih vlasnika kapitala, prije svega onih koji će u sopstvenom vlasništvu koncentrisati određene resurse, najznačajnije promjene društvene strukture vjerovatno treba da se dogode unutar tehničke podjele rada. Osnovni pravci mijenjanja podjele rada u preduzeću vjerovatno će ići prema:

- smanjenju obima zaposlenosti,
- eliminisanju "prividne zaposlenosti" i marginalnih djelatnosti i radova,
- institucionalizaciji faktičke dekvifikacije rada,
- smanjenju vrsta i broja radnih uloga,
- raspodjeli većeg broja radnika po istim izvršnim radnim ulogama,
- redukciji hijerarhije,
- smanjenju broja i vrsta radnih uloga rukovodilaca i stručnjaka,
- individualizaciji komunikacija i odgovornosti,
- izmijenjenim osnovama radnih i društvenih promocija,
- lošijem radnom i društvenom položaju ženske radne snage, invalida, marginalnih radno-socijalnih grupacija, i marginalnih zanimanja i profesija,
- povećavanju razlike u radnim prihodima,
- nestajanju linearno distribuiranih prihoda,
- uvećanju poslovne neizvjesnosti, i
- uvećanju individualnih rizika za radna mjesta.

Iz toga bi dalje bilo moguće skicirati jednu ovakvu šemu konfrontacije osnovnih interesa:

(1) *Radništvo*. - Jedan dio radništva očekuje gubitak posla, ili, u boljem i ređem slučaju, promjena preduzeća ili vrste rada; smanjenje socijalne sigurnosti i preuzimanje lične odgovornosti počinje sa zaposlenošću. Sa ovim će suočiti prvenstveno nekvalifikovaniji i radnici na radnim ulogama u podređenom radno-hijerarhijskom položaju, radnici u posljednjim godinama radnog staža, radnici na marginalnim djelatnostima i na marginalnim zanimanjima, i dio ženske radne snage, i invalidi. Preostale radnike očekuju znatno intenzivniji rad, veća odgovornost i konstantan pritisak radne kontrole: "cijedenje znoja"; takođe, sporija i socijalno kraća distanca u mogućnostima radne promocije. Dalje, smanjenje relativne vrijednosti plate u odnosu na više slojeve u novouspostavljanoj radnoj stratifikaciji, i u društvenoj raspodjeli vrijednosti uopšte, uz nestanak brojnih i ranije veoma značajnih linearno distribuiranih prihoda. Umjesto privida upravljanja slijedi političko previranje do svođenja na sindikatom posredovane pregovore o osnovnim elementima radne situacije; time se potpuno zatvara i jedan kanal značajan za društvenu promociju i vertikalnu pokretljivost radništva. U preduzeću ostaje minimum komunikacijske integracije, dominantno u funkciji obavljanja radne uloge, čime se političko previranje dovršava. Ovaj, kvantitativno dominantni dio radništva interesa za transformaciju svojine i upravljanja nema: sam postaje samo objekt transformacije. Treba još svakako dodati i smanjivanje mogućnosti zdravstvene zaštite u naviknutom obimu i preraspodjelu privatne potrošnje u korist zdravstvene zaštite; isto važi i za mogućnost školovanja djece, što je za ove društvene slojeve bio najznačajniji kanal vertikalne društvene pokretljivosti.

Transformacija upravljanja i svojine je u interesu radništva samo kao moranje, kao uslov da se preživi. Interes će naći jedan manji njegov dio: dio visokokvalifikovanih radnika, i dio radnika na višim pozicijama u radnoj hijerarhiji (ova dva obilježja najčešće idu zajedno). Za njih može biti relativno izvjesno da neće ostati bez posla, mogu da očekuju uvođenje "stvarnog nagrađivanja prema radu", odnosno bolji ekonomski položaj u odnosu na ostali dio radništva; mlađi među njima u perspektivi mogu da očekuju bolji životni standard. Mala je vjerovatnoća da vide neke strukturne probleme koji su takođe već vidljivi u perspektivi (1, s. 152, o "velikom kvalitativnom nesrazmjeru" između ponude i potražnje za radnim mjestima). Sigurnosti zaposlenja trenutno može da se nada i jedan dio radnika koji radi na najtežim poslovima i u najgorim uslovima; oni mogu da očekuju i da neće biti jedina desetina ili petina zaposlenih koja vuče za sve.

(2) *Administracija*. - Uz sličnosti sudbine sa najvećim dijelom radništva, činovnike očekuje još bitno veće ostajanje bez posla, rigorozno smanjenje broja radnih mjesta, daleko intenzivniji i kontrolisaniji rad, najveći relativni pad plata, i presudan gubitak društvene moći odlaskom sa pozicija uticajnog i podmitljivog posrednika u krajnje marginalne radne grupacije. Ova grupacija je, prije svega zahvaljujući izvjesnoj količini društvene moći koju još ima, vjerovatno najveći stvarni protivnik transformacije i bilo kakvih promjena u ustrojstvu rada u društvu uopšte.

Vrlo mali dio, i to visokoobrazovani činovnici, mogu da pronađu neki posebni sopstveni interes u transformaciji svojine i upravljanja. Osnova može da bude očekivanje da - osim što će služiti poznatom vlasniku - biće u šansi da iskoristi promjenu osnova radne promocije sa političke saglasnosti na stručnost i kompetentnost potrebne za obavljanje određenih radnih uloga i funkcija u sistemu, i da će istisnuti hijerarhijski višu grupaciju starih mediokriteta, i time ostvariti relativni društveni uspon. (I za njih, međutim, važi u

perspektivi ista primjedba kao za visokokvalifikovane radnike, 1, s. 152; još i neke druge primjedbe, v.:7.)

(3) *Upravljački sloj*. - Surove promjene može da očekuje veći dio rukovodilaca (najviši slojevi radne hijerarhije), koji nijesu u privatnoj poziciji da se transformišu u vlasnike kapitala. Te promjene su i idelološki već najtransparentnije (i o njihovom sadržaju je već rečeno u prethodnom poglavlju). Jasno je da će imperativna racionalizacija upravne podstrukture radikalno smanjiti broj ovih uloga i time bitno povećati kompetitivnost. Ukoliko u prvom talasu dobar dio njih neće doživjeti socijalni, radni i statusni sunovrat, prije svega što još predstavlja realan faktor moći o kome subjekt transformacije mora da vodi računa, u perspektivi to postaje veliki i stvarni rizik. Ne opisujući detaljnije čitav socijalno-psihološki milieu koji mora biti transformisan - nemoguće i bez novih individua - dovoljno je još dodati očekivane praktične reference racionalne i efikasne procedure u organizaciji, personalizaciju odgovornosti i rizika za donošenje odluka, zasniavanje promocije na stvarnim stručnim i radnim kvalitetima i na performansama ličnosti. Samo vrlo mali dio ljudi iz ove grupacije, i to najkvalitetniji među njima i oni sa najjačom socijalnom podrškom, mogu imati poseban interes za transformaciju.

Ovo je samo gruba skica aktuelne društvene strukturisanosti unutar tehničke podjele rada, unutar "društvenog kapitala"; stvarna diferenciranost je znatno složenija i konfliktnija, jednim dijelom i u zavisnosti od van-radnog položaja aktera. Ipak, ima dovoljno indicija da se može smatrati vjerovatnom (v., između ostalog, i 6). Preovlađujućeg društvenog interesa za transformaciju svojine i upravljanja među zaposlenim stanovništvom nema; iznuđenom subjektu iznuđenih promjena na raspolaganju je malo snaga. Političke artikulacije promjena u bivšim socijalističkim zemaljama to i potvrđuju; takođe, zato i svi praktični pokušaju promjena stvarno idu vrlo sporo i teško. Jasno, radi se o promjenama temelja društvene strukture. S druge strane, socijalni koncept preduzeća i njegova društvena funkcija, bivaju radikalno mijenjani. Kako god da je ideološki bio ili treba da bude konceptualizovan kapital, odnosno tehnička podjela rada, mijenja mu se sadržaj osnovnih socijalnih atribucija, i mijenja se njegovo dejstvo na globanu društvenu strukturu. Normativni konsenzus može za sada da bude samo utopijska projekcija.

VII Na kraju: primjedba o vrijednostima

Transformacija svojine i upravljanja odvija se unutar jednog aktuelnog traumatičnog mijenjanja društvenih vrijednosnih sistema. Ruši se zapravo čitav jedan svijet vrijednosti, čitava jedna kultura koja je decenijama označavala ljudska, individualna i društvena djelovanja. Promjene dosežu do reinterpretacije osnovnih moralnih načela.

Transformacija svojine i upravljanja očituje jedno pojedinačno ospoljavanje konzervativnog sindroma društava u kojima se zbiva: strukturalnu nespremnost na promjene. Sve društvene snage su zatečene, a promjene su heteronomne i prinudne za sve društvene snage. Nema potencijalno dostatnih i u društvenoj strukturi utemeljenih utopijskih projekcija; funkciju vrijednosnih referenci treba da obave ideologije oživljene iz prošlih vremena ili preuzete iz drugačijih kulturnih krugova. A društvo i kultura u kojima živimo biva vrednovano kao društvo i kultura koji nijesu obavili dovoljno potrebnog rada na sebi, kao oni u kojima još nije stvorena kritična masa rada, znanja i pameti koja bi datu djelatnu društvenu strukturu učinila doraslom zbilji.

Posljedice bi otuda, i u najidealnijoj varijanti razvoja događaja, mogle biti opšte i dugotrajne: sasvim u skladu sa radikalnim promjenama osnova društvenog struktuiranja, moralo bi da se transformiše društvo kao cjelina, čitave društvene zajednice bi morale da rade na uspostavljanjima novih vrednostnih sistema. Jedan indikativan primjer: Društva tzv. centra sebe već uveliko pozitivno štite zakonima koji sankcionišu korupciju (v.: 16, p. 27-8); ekonomska, politička i vojna moć su dovoljne da sasvim uslove zavisnost drugih, a moguće dejstvo takvih institucija ostavljeno je periferiji, gdje u vrijeme transformacije treba da obavi bar dva glavna zadatka: da efikasno doprinese razaranju integrativnog tkiva društvenih vrijednosti, i da katalizira izdvajanje lokalnih, duboko zavisnih elita. (Ukoliko elite indukuju vrijednosne sisteme, dakle, i duboko zavisnih vrijednosti.) Ili, drugi primjer hitne kulturno-vrijednosne potrebe: Kako zatečeno fiktivno knjigovodstvo transformisati u stvarni i pozitivni vrijednosni i referentni posredujući institut, koji je prvi uslov postojanja i opstajanja preduzeća, preduzetništva, biznisa, "tržišne" privrede (4, p. 95), koji ga tek legitimise (v.: 17, p. 31. i dalje). Da se ne govori posebno na ovom mjestu o masovnim tragedijama pojedinaca i primarnih društvenih grupa, o njihovom propadanju u vakuum bezvrijednosne, neljudske egzistencije.

Projekcije imaju bar jednu teško osporljivu vrijednost: uglavnom sasvim pogrešno projektuju budućnost. Možda bi i mogući saznajni cilj ovog teksta mogao biti preformulisan kao upozorenje na jedan mogući i zadati pravac razvoja koji se, u mjeri u kojoj je zasnovan, neće dogoditi.

Literatura:

1. 1990, Grahl, J.,
Teague, P.:
TROŠKOVI NEOLIBERALNE EVROPE. Zagreb: Kulturni radnik, Vol. XLIII, N. 1, str. 131-53.
2. 1991, Kowalewski, D.:
CORE INTERVENTION AND PERIPHERY REVOLUTION, 1821-1985.
AJS, Vol. 97, N. 1, pp. 70-95.
3. 1984, French, J. T.:
YOU'RE IN BUSINESS. Ed.: Addison-Wesley Publ. Co. (Printed in USA.)
4. 1982, Dowling, B. T.,
Mc Dougal, M.:
BUSINESS CONCEPTS FOR ENGLISH PRACTICE. Oregon State University, Newwurry Hous Publishers.
5. 1991, Radaev, V. V.,
Škaraton, O. I.:
VLAST I SOBSTVENOST'. Sociologičeskie issledovanija, N. 1. Moskva:
Nauka.
6. 1991-92, British Steel Consultants Limited:
YUGOSLAVIAN STEEL INDUSTRY RESTRUCTURING
PROGRAMME. (Materijali.)
7. 1988, Bauman, Z.:
POSTOJI LI POSTMODERNISTIČKA SOCIOLOGIJA? Zagreb: Revija za
sociologiju, Vol. XIX, N. 3, str. 309-323.

- 8.1992, 20. januar, ZAKON O SVOJINSKOJ I UPRAVLJAČKOJ TRANSFORMACIJI. Podgorica: Službeni list RCG, god. XLVIII, br. 2.
- 9.1982, (Grupa autora)
SOCIOLOŠKI LEKSIKON. Beograd: Savremena administracija.
- 10.1992, 27. april, USTAV SRJ. Beograd: Službeni list SRJ, god. I. br. 1.
- 11.1992, 13. oktobar, USTAV RCG. Podgorica: Službeni list RCG, god. XLVIII, br. 48.
- 12.1988, 31. decembar, ZAKON O PREDUZEĆIMA. Beograd: Službeni list SFRJ, god. XLIV, br. 77.
- 13.1988, ZAKON O OSNOVNIM PRAVIMA IZ RADNOG ODNOSA. Beograd: Službeni list SFRJ, god. XLIV, br. 60.
- 14.1987, Matthews, C.:
BUSINESS INTERACTIONS. Englewood Cliffs, New Jersey.
- 15.1987, Wiley, T. G.:
COMMUNICATING IN THE REAL WORLD. Prentice Hall Regents, Englewood Cliffs, New Jersey.
- 16.1988, Grosse, C. U.,
Grosse, R. E.:
CASE STUDIES IN INTERNATIONAL BUSINESS. Prentice Hall Regents, Englewood Cliffs, New Jersey.
- 17.1991, Carruthers, B. G.,
Espeland, W. N.:
ACCOUNTING FOR RATIONALITY: DOUBLE-ENTRY BOOKKEEPING AND THE RHETORIC OF ECONOMIC RATIONALITY. *AJS*, Vol. 97, N. 1, pp. 31-69.

THE TIMES OF CHANGES: ON SOME SOCIAL CONTENTS OF THE
TRANSFORMATION OF PROPERTY AND MANAGEMENT

Summary

The basic aim of this paper is to point out the social complexity of the process of transformation of property and management. Through analysing it, the author tries to present the plausible social context of the problem in the next steps:

- the influence of the crucial relevant relations of the world community (according to paradigm of the core-periphery relation);
- the consequences of heritage of the ancient social systems ("social" or "state" property, quality of the previous enterprising).
- the legal basis of transformation;
- the transfer of ideology (about imposition of the modern western "managerial ideology");
- interests versus transformation (a rough scheme of the social stratification, especially in the typical enterprise), and
- on the values and the possible expectations.

As the result, the problem is seen as more complex, more difficult and more uncertain than it is usually treated, in the first place from the people who must do it in practice.